

DOI 10.51558/2490-3647.2023.8.1.125

UDK 323.1:130.2
130.2:323.1

Primljeno: 12. 03. 2023.

Izvorni naučni rad
Original scientific paper

Senadin Musabegović

KRUŽNO SAMOZATVARANJE – IDEAL PALANAČKOG NACIONALIZMA

U radu se kroz figuru zatvorenog kruga interpretira fenomen ‘palanke’, koji je elaborirao Radimir Konstantinović u knjizi *Filozofija palanke*. Jedan od osnovnih ciljeva palanačkog nacionalizma je da bude zaokružen, cjelovit, te da sebe zasnuje na nekoj ‘ostrvskoj svijesti’ kroz koju se misli vlastita posebnost, izabranost i savršenstvo. Često se smatra, kroz biblijsku prizmu, da jedan božji ‘izabrani narod’ treba da ponese poruku ostatku čovječanstva. Ta izabranost može značiti da narod nosi univerzalnu mesijansku poruku za cijelo čovječanstvo, a, isto tako, da je sam narod u svojoj božanskoj izabranosti savršen i ne treba toliko da se miješa sa drugim narodima, već da boravi u svojoj zaokruženoj ‘ostrvskoj svijesti’. Konstantinović ističe da je palanka između zatvorenosti i otvorenosti, između sela i grada. To ne znači da ona poznaje svoje granice, kako bi se otvorila, već da ona više teži samozatvaranju, izoliranju, da bude u ‘savršenom krugu’, u ‘ostrvskoj samozatvorenosti’! U ovome tekstu kroz figuru kruga se nastoji *Filozofija palanke* ne samo iščitati u novome ključu, već je tendencija i da se proniknu nova značenja palanačkog nacionalizma.

Ključne riječi: palanka; nacionalizam; krug; Radimir Konstantinović

UVOD

Govoreći o ideologijama John Schwarzmantel (1998) ističe kako se nacionalizam izražava kroz Janusovo lice: jedno okrenuto kao budućnosti, drugo ka prošlosti. Dakle, s jedne strane nacionalna ideologija je konstrukt moderne ideje koja je u vezi sa prosvjetiteljstvom, i nastoji da stvori političku vlast zasnovanu na kolektivnoj volji (koja se često brka sa ‘generalnom voljom’ kod Rousseau), tako da narod samog sebe bira, i time prevazilazi, ruši hijerarhijski tradicionalni feudalni sistem, koji počiva na monarhističkoj statičnoj vlasti, a koja se nominalno legitimiše odozgo, iz same božje volje. Samim time, nacionalna ideja posjeduje nešto revolucionarno, da se u ime narodne volje, koja dolazi odozdo, stvori zajednica, kako je to odredila Francuska revolucija, na principima jednakosti, slobode i bratstva. S druge strane, nacionalizam insistira na očuvanju tradicije, na povratku u ‘zlatno doba prošlosti’. I među teoretičarima nacionalizma postoje oni koji insistiraju da je nacionalizam ‘izumljenja tradicija’ modernim sredstvima (Hobsbawm & Ranger 2011), a postoje i teoretičari koji naglašavaju da i pored niza historijskih diskontinuiteta same tradicije u modernom društvu, veze unutar nacionalne zajednice se oblikuju kroz ‘primordijalni simbolički kulturološki kontekst’, u kojem je usidrena određena zajednica, a čija simbolička moć profilira kolektivnu imaginaciju i njezin osjećaj solidarnosti s vlastitom grupom (Smith 1998.).

Pisac i filozof Radomir Konstatinoviću knjizi *Filozofija palanke* (1969) insistira da je palanački nacionalizam između sela i grada, između zatvorenosti i otvorenosti. Njegova je pozicija u nepodnošljivosti pripadanja tome ‘između’, a time i u odbacivanju samoga sebe. Zapravo, palanački nacionalizam bježi od samoga sebe, tako što nastoji u sebe da se zatvori, da se zaokruži, da bude savršeni krug. Tako se Janusovo lice ogleda i u procesu bježanja od samoga sebe. Naime, kada se palanački nacionalizam nastoji vratiti samome sebi, na svoju ‘zlatnu prošlost’, on sebe revolucionarnim sredstvima preoblikuje, on sebe ‘inventira’ i često ruši samu tradiciju kojoj želi da se vrati i koju želi da čuva. Tako, kada bježi od modernosti, od otvorenosti, od dinamike modernog života koji se sreće u gradovima, uslovljen je modernim procesima. Isto tako, povratak prošlosti je obilježen agonijom, nemogućnošću otkrivanja same prošlosti. I samim time, Janusovo lice ne počiva na jasnom dvojstvu, na očitijoj granici između želje ka povratku na ‘zlatnu prošlost’ i želje ka progresu i formiranju nove političke zajednice, već na stalnom ukrštanju planova, na nejasnoj granici između jednog i drugog lica.

PALANAČKA ZATVORENOST

Inače palanka počiva na raspolućenosti između ruralne zatvorene mitske svijesti i urbane, malograđanske, racionalne trezvenosti, u kojoj sve treba da je očigledno, potkresano kroz mediokritetski prosjek. Snaga palanke je upravo u vlastitoj neostvarivosti i unutrašnjoj agoniji, na koju je sama sebe osudila. Jer svijest palanke: „teži samoponištenju sebe same kao poništenje sopstvene pojedinačnosti, kao svest plemena u agoniji, plemena koje je napustilo sebe i pokušava sebi da se vrati“ (Konstantinović 1969: 14). Realnost palanke je između sela i grada, nije ni jedno ni drugo, dakle, ona ne može da se vrati plemenskoj svijesti, u kojoj je sve bilo harmonično i prožeto nekom izvornom vjerom, koja niče iz snage samog etnosa, a, isto tako, kao povrijeđena zvijer, se koprcu u mrežama moderne heterogenosti i neizvjesnosti i želi da iz njih utekne.

Zapravo, njezina moć počiva upravo na tome što je ‘između’ predmodernosti i modernosti, zatvorenosti i otvorenosti, grada i sela. Ali, zacijelo, ta moć se zasniva u neizdržljivosti položaja tog ‘između’; u nepodnošljivosti prihvatanja vlastite raspolućenosti. Paradoksalno, sama nemogućnost povratka na plemensku zaokruženu svijest se poima u okviru palanačkog imaginarija kao mogućnost, kao povratak sam, kao otkriveni oslonac, i kao otkrivanje nečega što je u temelju plemensko-rodovskog bića. Iz vlastite pozicije raspolućenosti, bivanja ‘između’ se bježi, tako što se u ambis podjele, otuđenosti od samoga sebe, kroz kult narcisoidnog žrtvovanja, sve više propada.

Vlastitu raspolućenost, podjelu, palanka toliko ne primjećuje, jer ona sebe poima u formi ciklično zatvorenog kruga, koji za palanku može da znači savršeni zatvoreni oblik božanskog jedinstva. Palanka ne primjećuje svoj unutrašnji ambis, rasulo, agoniju, jer se ona predstavlja kao čvrsta norma, koja je moćnija od stvarnosti; zapravo, za palanku norma je stvarnost. A ta norma je upravo kao savršeno definiran ciklični krug u kojem je sve statično, fiksirano, određeno. Palanka smatra da njezina rodovska samozatvorenost je oslonac, da je ona božanski temelj, te da u toj samozatvorenosti se pronalazi povratak na rodovsku harmoničnu plemensku svijest. Taj neostvarivi ‘povratak’, je ustvari bijeg od otvorenosti spram svijeta i od samoga sebe. Time raspolućenost, podijeljenost, to ‘između’ postaju trajna obilježja palanačkog nacionalizma, koji kad bježi od samoga sebe, misli da se vraća sebi.

Pošto palanka niče na groblju plemenske zajednice, ona nastoji da nešto što je umrlo, što je nestalo, oživi, nastojeći kroz formu cikličnog kruga vratiti se onome što je nestalo, što se istopilo u fluidnim oblicima modernosti: zaokruženoj plemenskoj

zajednici! U palanačkom imaginariju u premodernoj plemenskoj zajednici sve je bio na svome mjestu, zajednica se oblikovala prema hijerarhijskim principima koje je uspostavio sam Bog. Zapravo taj plemenski uređeni kosmos, koji se može pojaviti u obliku savršeno oblikovanog kruga, koji je u svojoj statičnosti bio nepromjenjiv kao božanska suština, nikada u stvarnosti i nije postojao u idealnom obliku, ali ga palanka idealizira.

Stoga, za palanku postoje dva 'idealna' koncentrična kruga: jedan izražava idealni oblik premoderne zajednice, a drugi, izražava samu ideju povratka, ideju vraćanja samome sebi u obliku kruga, sličnom onome o kojem je govorio Alexandre Kojeve (1990) kada se pozivao na kružnu svijest Hegelovog apsolutnog duha, koji kroz proces otuđenja od samoga sebe, se na kraju historijskog procesa vraća samome sebi.

DVIJE KRUŽNE SVIJESTI

Proces nacionalističkog zatvaranja palanke u vlastiti identitet ilustrovati ćemo kroz dvije forme kruga koje bi, kroz nacionalističku prizmu, trebale da se međusobno preklapaju. Prvi princip kruga se zapaža kroz mitsko vrijeme, koje je samo po sebi ciklično. Ono se odvija u stalnom procesu rađanja i umiranja. Svaki preobražaj u cikličnom vremenu ne znači radikalno napuštanje prijašnjih struktura, već njihovo regeneriranje. Ciklično vrijeme ne poznaje ni radikalno brisanje iskustva prošlosti, koju zastupa na primjer moderna revolucija. Jer, kako to zapaža Hannah Arendt (1991), Francuska i Američka revolucija su negirale dotadašnje iskustvo prošlosti, i otvorile novi horizont utopijskog iščekivanja koji dotada nije bio poznat u historiji.

O mitskom cikličnom vremenu i procesu neprestanog približavanja mitskom centru, jezgru, jajastom središtu kosmosa, ili pak pupku svijeta, u kojem su sadržane kosmičke sile, a u koji se kolektivna svijest nikada definitivno ne vraća, već mu se neprestano približava da bi se regenerirala, obnovila, pročistila, govori Mircea Eliade u knjizi *Mit o vječnom povratku* (2007). On doduše toliko ne ističe, kao što to naglašava Rene Girard (1990), da je za proces približavanja mitskom centru potrebno neprekidno žrtvovanje, kroz koje se zajednica, radi rješavanja svojih unutrašnjih antagonizama, kriza, nekontrolisanih konflikata, neprestano obnavlja. Stoga možemo reći da u mitskom vremenu poimanje svijeta počiva na principu 'izvan dobra i zla', kako to naglašava Nietzsche (1983), te se mitski svijet zasniva na dionizijskom preobražaju u kojem dominira proces rađanja i umiranja, žrtvovanja i stvaranja. Jer kao što se u prirodi sve rađa i umire, tako i Dionizij neprestano izlazi iz samoga sebe, negira samoga sebe i žrtvuje se da bi se prepoznao u najrazličitijim sudbinama svijeta.

O mitskoj strukturi svijeta Jacob Taubes (2009: 21) kaže:

„U svim mitovima odzvanja zakon kruženja života i smrti. Život se odvija između rođenja i smrti, već je u rođenju prisutna smrt. ‘Iz čega stvari imaju nastajanje, u to ide njihovo nestajanje po nužnosti’. U krugu života odvija se samo ono što potječe od iskona i što mu se vraća. Mit je ‘pripovijest’ iskona. Odgovara na pitanje odakle. U vječitom vraćanju jednakoga kamo se preklapa s odakle. Iskon kao jedinstvo odakle i kamo središte je mitskog svijeta. Sveobuhvatna je moć iskona priroda, jer ona pokreće svekoliko zbivanje u kružni tijekom cvjetanja i uvenuća. Bogovi su prirode idoli, a najsvetiji je od njih Dioniz.“

HEROJSTVO I CIKLIČNO MITSKO VRIJEME.

I palanački nacionalizam upravo kroz epsku kulturu, kroz mit o herojstvu, oponaša mitski princip svijeta. Zapravo palanački nacionalizam želi da se vrati mitskoj matrici, želi da obnovi vrijeme besmrtnih nacionalnih heroja. I heroj oscilira između apsolutne surovosti i apsolutne blagonaklonosti, između altruizma prema sopstvenoj zajednici i osvete spram neprijatelja. Heroj bi trebao da otjelotvoruje pretka u kojem kao da je ucertano samo pamćenje na tradiciju (Čolović 2000b). Kao što djelovanje heroja možemo razumjeti kao ponašanje prirode, koja je istodobno stvaralačka i razarajuća, tako se i prema pretku gaji dvosmisleni osjećaj: između adoracije (kulta) i straha od njegove magijske moći, između njegovog protekcionizma i straha od njegovog surovo kažnjavanja.¹

1. Kult heroja, koji se kroz riječi Vuka Mićunovića, suprotstavlja ‘junaštvu misli’ Vladike Danila u Njegoševom *Gorskom vijencu*, Žarko Vidović interpretira: „Vuk Mićunović se ne boji smrti. Uvek se junaci hvale kako se ne boje smrti: nesutrašivi su i ništa im nije umreti, čine to vrlo lako. Ali junaštvo i nije lek od ‘smrtnog straha’ (straha od smrti), nego od straha od NEMOĆI. Junak neće večiti život ili besmrtnost. (I Ahil odlazi među senke, među mrtve, u Nevid, u Ad) Junak hoće MOĆ. On se ne boji smrti, nego NEMOĆI. Junaštvom se ne leči strah od smrti, nego strah od NEMOĆI. Ako junaku zapretite smrću, niste mu zapretili pravom opasnošću od koje bi se uplašio. Treba mu zapretiti nemoći – pa će onda otkriti suštinu junaštva i njegove ličnosti. (...) Junaštvo je VOLJA ZA MOĆ. Vuk Mićunović je junak, jer se ne boji smrti, nego nemoći. On hoće svet kao sredstvo moći...“ S druge strane, Vuku Mićunoviću u *Gorskom vijencu* se suprotstavlja Knez Danilo koji insistira na: ‘junaštvu misli’. Šta je to ‘junaštvo misli’? To je junaštvo UNUTRAŠNJE. To je junaštvo koje čovek mora da pokaže u borbi UNUTRAŠNJOJ. Kako se borba protiv Satane ima da vodi kao borba UNUTRAŠNJA – borba duše sa telom, kolebanje i muke same duše ili, kao čojstvo u Marka Miljanova, borba čoveka da druge odbrani od samog sebe...“ (Vidović 1989: 776). Žarko Vidović kao duhovni mislilac se zalaže za drugi princip, za princip ‘junačke misli’, jer ona, između ostalog, za njega vodi u besmrtnost. Ali devedesetih godina, kada je buknuo rat na teritoriji bivše Jugoslavije koju su rušili nacionalni partikularizmi, veoma aktualan je bio kult junaka ratnika (Žanić 1998), a ne ‘junaka mišljenja’ u nacionalnom imaginariju. Ali, ti nacionalni heroji, koji su ratovali u ime svete nacionalne misije, nisu išli u rat da se žrtvuju za neke svete ciljeve, već im je osnovni cilj bio pljačka, nasilje, kriminal, bogaćenje (Musabegović 2019.). Uistinu bilo je i dosta heroja koji su nastojali da brane svoju zemlju, ali oni nisu bili toliko predstavljeni kao nacionalne ikone i vodilje. A ‘junak mišljenja’ skoro da nije postojao ni u kojem obliku.

Ali u samom ponašanju mitskog heroja nema raskola između: karaktera i sudbine, unutrašnjosti i vanjskosti, pojedinca i zajednice, konkretnog i općeg. Možemo razumjeti da se nacionalna fantazija često poziva na mitsko doba prošlosti kako bi se obnovio ratnički vitalizam, obnovila kolektivna svijest, zajednica predstavila u zaokruženom totalitetu u kojem je, pored svih raskola, sve jedinstveno. Ukratko, u mitskom krugu u kojem dominira epska svijest sve je povezano sa svim: čovjek i priroda, pojedinac i kosmos, narod i sudbina. Taj krug može se poistovjetiti s kultom zmije koja jede vlastiti rep: ‘Uroboros’, a koja znači regeneraciju, obnavljanje, vječni vitalizam, snagu.²

KRUG MESIJANSKOG IZBAVLJENJA

Drugi krug bih imenovao kao ‘mesijansko-izbaviteljski’ i on nastaje kao reinterpretacija monoteističke kosmologije u nacionalnom ruhu. Naime, poznato je da se u monoteističkim kosmologijama zastupa vjerovanje o mesijanskom izbavljenju, da se prevaziđe zemaljski determinizam i duša uzdigne nad okovima zloćudne zemaljske sudbine. Ali, to vjerovanje, isto tako, počiva na ponovnom otkrivanju rajске, nebeske suštine imanentne čovjeku prije nego ga je Bog izгнаo, zbog njegovog grijehа, iz Edena; zapravo, prije nego se Bog udaljio od čovjeka i čovjek od Boga. Dakle, to preobraženje, uzdizanje duše u nebeskoj istini, u duhu, što se zasniva na Platonovoj bezvremenosti, nadtjelesnoj svjetlosti je, isto tako, ciklično vraćanje prapočelu, praliku, nebeskom zavičaju iz kojeg se čovjek udaljio.

Taj krug, kao i Hegelov krug kroz koji se apsolutni duh otuđuje od samoga sebe u historiji, da bi se na kraju vratio sebi, može da se desi, kako to navodi Kojeve (1990), samo jedanput, jer je on definitivан, mogli bismo reći, ‘mesijansko-izbaviteljski’. Moderna nacionalna fantazija upravo treba da se vrati na to rajsko doba prošlosti, da se ujedini s njim i da iz njega više ne izlazi, zapravo, da se od svoga iskona više ne otuđuje. I prema nacionalnom iščekivanju, kada se desi povratak na srednjovjekovnu prošlost, tada će se narod ujediniti sam sa sobom, biće prožet skladom i harmonijom, a ta harmonija počivat će na skladno uređenom kosmosu, u kojem je sve prožeto narodnom i božjom voljom. U tom povratku na svoju zlatnu ‘rajску prošlost’ narod postaje središte, centar kroz koji se otjelotvoruje božja misija. Ta ideja

2. Zmija koja jede vlastit rep se predstavlja u simbolu ‘Uroboros’ čije značenje se ogleda u principu: ‘kraj je početak’. Zapravo Uroboros se u sebi, kroz cikličan krug i vječno kretanje, oplodava i uništava, konzumira i obnavlja. I kao takav on je simbol besmrtnosti, obilja, prirodnog vitalizma koje se obnavlja. „Zmija koja grize vlastiti rep simbolizirajući u sebi zatvoren razvojni ciklus. Taj simbol obuhvata ujedno ideje kretanja, kontinuiteta i samooplođenja, predstavlja dakle vječno ponavljanje” (Chevalier-Gheerbrant 2004, 2013).

centra može da počiva na principu savršenog geometrijskog oblika – kruga. Zbog toga možemo reći da tako narod želi da se zaokruži, da samog sebe dovrši u svome totalitetu.³

PRAVOLINIJSKO VRIJEME

Trebamo napomenuti to da se u mesijanskom vremenu radi i o prevazilaženju vremena, zapravo pravolinijskom uzdizanju nad cikličnim vremenom. Ali, kada se mesijansko vrijeme inkorporira u nacionalnu imaginaciju, onda ono dobija više ciklična svojstva. A da bismo to razumjeli treba da podvučemo razlike između monoteističkog mesijanizma i nacionalnog mesijanizma! Naime, kada se govori o monoteističkom mesijanizmu cilj je da sama ljudska duša se izdigne i ode u nebesko carstvo, u kojem će se ostvariti ujedinjenje sa zajednicom umrlih, predaka, koji nužno ne moraju biti dio kulturno-nacionalnog kolektiva. Isto tako, u hrišćanskom vjerovanju, kako zapaža Mirko Đorđević (2010), ‘nebesko carstvo’ se nalazi u čovjekovoj unutrašnjosti, duši, a ne u nacionalnom rodovskom zboru, niti u srednjovjekovnoj državi.⁴

Dočim, nacionalni mesijanizam nastoji da uspostavi vezu sa svojim precima iz vlastite plemenske grupe preko mita o povratku na ‘zlatno doba’ nacionalne prošlosti. Na primjer, za srpski nacionalizam zlatno doba prošlosti je ucrtano u srednjovjekovnoj historiji, kao što je ‘Dušanovo carstvo’, koje je postojalo prije otomanske okupacije. To ‘zlatno doba prošlosti’ dobija svojstva mitskog centra, Edena. Ali, razlika je u tome što u monoteističkoj interpretaciji ‘rajski iskon’ kao Platonova ideja ima nešto transcendentalno, nadsvjetsko, nadzemaljsko, kao Sveti Duh, zapravo, u njemu bi trebalo za iskonskog vjernika da se ostvaruju nebeski principi liturgijske zajednice,

3. Napomenuo bih da nikada palanački nacionalizam ne govori o samome krugu, on više govori o nekoj drugoj monoteističkoj figuru kao što je: krst. Tako se često može čuti da izabrani, nebeski narod, nosi svoj krst, da je on izložen raspeću, Golgoti (Musabegović 2019). Ali jedna od osnova samoga krsta je da se jedna vertikalna i jedna horizontalna linija susreću u tački, središtu, krugu. Sam krug je geometrijski oblik koji je povezan sa krstom. Jer četiri temeljna simbola koja se prožimaju kroz istoriju civilizacija su: centar, krug, krst i kvadrat (Chevalier-Gheerbrant 2004).
4. Ironizirajući pjesmu Matije Bečkovića, kojeg naziva ‘Orfej na ratištu’, u kojoj se pjesnik obraća umirućem patrijarhu Pavlu na bolesničkom odru, Đorđević (2010: 15) kaže: „On doživljava onaj svet na način čoveka koji nema nikakvu predstavu o carstvu božijem. To svakako nije patrijarh Pavle, već tu progovara pesnik sam, kao loša zamena. U njegovoj viziji carstvo božije je neka nebeska Srbija, zapravo ova današnja, samo preneti tamo. Sreće se pesnik tamo sa carem Lazarom i sv. Savom. Sasvim posustala imaginacija čini svoje, srpski patrijarh nema pojma – političke konotacije su odnele prevagu – o carstvu božijem, koje je sam Hristos definisao najmanje dvadeset puta: carstvo božije je u nama. A kod Luke u 17. 20-21. Isus kaže: ‘Carstvo Božije neće doći da se vidi, niti će se kazati: evo ga ovdje ili ondje, jer gle carstvo je Božije unutra u vama.’ U nekim drugim prevodima, Isus precizira da je carstvo božije među nama ljudima, koji treba da u odnosima pokažemo snagu ljubavi i razumevanja”.

a ne zemaljski princip državne zajednice (Vidović 1989). Kroz pozivanje na srednjovjekovnu prošlost nacionalna imaginacija ne teži da se obnovi nebeski princip, već velikodržavni, carski (Malešević 2021) povezan sa plemenskim određenjem, koji je kroz rodbinsku krv predaka ujedinjen na mitskoj teritoriji. Pri tome, jedan od osnovnih veznika naroda, teritorije i nacionalne krvi je kult groba. Jer u grobu samo se nalazi tradicija koja je nestala; on je povezan s umrlim pretkom koji poziva na žrtvu i herojstvo (Čolović 2000a). Grob, povezujući mrtve i žive, spaja narod sa određenim teritorijem.

Tako antropolog Ivan Čolović (2023) navodi da u nacionalnom imaginariju postoji veza između ‘nebeskog carstva’ i zemlje u kojima borave ‘naši mrtvi’:

„Od samog početka nacionalizam neguje živu vezu sa mrtvim pripadnicima nacije, što je najbolje definisao Barres čuvenom tezom o jedinstvu „zemlje i mrtvih“ (*la terre et les morts*). Nacionalizam nudi večni život na nebu, po modelu koji je izgradio za život nacija na zemlji, tako da su i na nebu nacije podeljene, kao što su podeljene na zemlji, svaka u svom raju, svaka u svom nebeskom carstvu. Štaviše, na nebu nacije ostvaruju ideal koji na zemlji nisu, da svaka bude ‘svoja na svome’”.

Dakle, u palanačko nacionalnoj imaginaciji vlada plemenski partikularizam, a ne liturgijski univerzalni i bratski poziv okupljanja svekolikog čovječanstva oko božanske transcendentalne univerzalne suštine.

PRAVOLINIJSKO VRIJEME KROZ VIZIJU NAPRETKA

Isto tako taj palanački ciklični krug možemo razumjeti ako se osvrnemo na pravolinijsko vrijeme koje ide ka naprijed, ka budućnosti, kao nekoj novini. Na primjer, kada se govori o nacionalnim ustancima u devetnaestom vijeku, u njima neki historičari prepoznaju princip revolucije (Ekmečić 1989). Dakle, njima se ruši feudalna struktura vlasti koju oličava na primjer Otomanska imperija i gradi se nacionalna sloboda, čija je vodilja ideja ‘prograsa’, ‘napretka’ i ‘slobode’. Ali, isto tako, diskurs o nacionalnim ustancima prožima zov otkrivanja ‘sopstvene tradicije’, ‘izvorne nacionalne kulture i religije’, koja ne bi ništa imala sa feudalnom, okupatorskom, imperijalnom logikom Otomanske imperije. I tu se nazire paradoks, jer Otomanska imperija je u nacionalnom diskursu feudalna, antimoderna, zasnovana na nepromjenjivim klasnim razlikama, dok nacionalna srednjovjekovna feudalna struktura vlasti, koja je postojala prije Otomanske imperije, je nadasve poželjna, ona postaje ideal za nacionalnu državu kojoj se treba težiti, a koju oličava, na primjer, Dušanovo carstvo (Malešević 2021)

S druge strane, poslije NOB-a, u socijalističkoj Jugoslaviji se trebalo stvoriti novo društvo, usmjereno prema budućnosti, prema napretku, i koje treba da prevaziđe provincijalne nacionalne konflikte, kako bi se ostvario novi čovjek (Musabegović 2009). Možemo reći da socijalistički poredak nije ipak radikalno rušio samu tradiciju, niti nacionalni identitet, već ga je nastojao profilirati kroz ideju ‘bratstva i jedinstva’. Stoga u socijalizmu prevladava pravolinijsko poimanje historije, koje se razlikuje od monoteističkog vjerovanja po tome što monoteističko vjerovanje počiva na predestinaciji, na spasu koji će se desiti na nebu, a ne na zemlji. Ideja u socijalizmu je bila da će narod ostvariti kroz antiimperijalnu borbu – NOB novu političku zajednicu, koja ide naprijed i koja ne mora da slijedi neki predestinirani cilj, već da traži ‘optimalnu mogućnost’ za političku realizaciju.

Ali za vrijeme pada socijalizma događa se nacionalni preporod u kojem se više toliko ne govori o budućnosti, već o povratku na prošlost. Taj povratak na prošlost, iako nastoji da dokine vertikalno pravolinijsko kretanje, koje ide ka nečemu što je neizvjesno, ka utopijskoj realizaciji socijalističkih vrijednosti u budućnosti, i nastoji da se povrati na izvjesnu prošlost utemeljenoj u religiji i patrijarhalnoj zajednici, na neki način imitira revolucionarne principe upravo kada ruši socijalizam, kada nastoji da ga radikalno izbriše. Možemo reći da je ‘zlatno doba prošlosti’ veća utopija nego što je to bila utopija komunizma, jer se smatra izvjesnom datošću koja se desila, otjelotvorila u prošlosti, ali ipak predstava o njemu je izgrađena iz savremenog konteksta te počiva na nacionalnoj invenciji, imaginaciji, na mitskoj predodžbi. Isto tako, kružna svijest mesijanskog povratka na zlatno doba nije samo rušila socijalističke vrijednosti, već je nastajući na njihovim krhotinama zapravo ih kroz rušenje imitirala (Musabegović 2019).

NESTAJANJE ZAOKRUŽENE ZAJEDNICE

Ali problem je u tome što se u modernom dobu izgubila veza sa te dvije kružne svijesti. Dakle, prva kružna svijest je više paganska, i ona počiva na principu vitalističko-herojske regeneracije, na principu epike. Druga kružna svijest počiva na principu monoteističkog povratka na božansku objavu koja se realizira kroz vjersko-asketski moral koji slijedi božju objavu, a ucrtana je u narodnom zavjetu i prenosu se kroz liturgijsku praksu. Te dvije ciklične svijesti su u mnogim aspektima nekompatibilne. Tako, na primjer, istinski vjernici koji slijede objavu monoteističke vjere, a o čemu je govorio, na primjer, Žarko Vidović, smatraju da nacionalni mit o Kosovskom zavjetu ne bi trebao da u sebi sadrži pagansku mitologiju, koja počiva na epu i razvija

ideju ratništva i nasilja, na kojima počiva paganska mitologija (Vidović 1989). Za njega Kosovska objava Kneza Lazara nije poziv na osvetu, već poziv da se poslije Otomanske pobjede stvori vjersko-liturgijska zajednica koja će počivati na principima samoodricanja, asketizma i koja će se oduprijeti zemaljskim iskušenjima u ime istinske vjere, koju su oličavali narodni preci, sveci, a naročito Sveti Sava.

Problem je u tome, između ostaloga, što je epika toliko ukorijenjena da je skoro nemoguće formirati čistu narodnu liturgijsku zajednicu koja ne bi imala ništa sa paganskom mitologijom. Isto tako, pagansko-epska zajednica nije toliko arhaično zatvorena plemenska svijest, koja nema ništa sa savremenim društvom. Zapravo, palanačka epska svijest modele vlastitog samozatvaranja, pronalazi u modernim praksama. Ona je ‘invencija’, medijska konstrukcija, kroz koju se modernim sredstvima konstruira premoderna herojska ratnička fantazija. I ona kada reaguje na moderne izazove, zapravo, kada je anti-moderna, ona je uslovljena modernošću.

Također, kako to primjećuje Đorđević (2015), ne može se govoriti o liturgijskom nacionalizmu Svetoga Save, o čemu govori Vidović, kada u srednjem vijeku nacionalizam nije postojao. Isto tako, problematično je zasnivati univerzalne principe hrišćanstva na ‘jevanđeoskom nacionalizmu’, jer kako je to „izrazio apostol Pavle koji govori o ‘građanima neba’ iznad nacija i plemena propovedajući jevanđelje svim nacijama i jezicima“ (Đorđević 2015: 43). Postavlja se pitanje da li je interpretacija hrišćanskog univerzalizma u nacionalnom ruhu zapravo kreirana kroz paganske prakse? Postoji moderna konstrukcija svetosavlja koja prema potrebama modernog nacionalističkog imaginarija intepretira ulogu sv. Save iz srednjeg vijeka. S tim u vezi Đorđević (2015: 71) zapaža:

„Sudeći po onome što znamo, najmanje problema bi trebalo da bude – i tako i jeste – sa svetosavljem iz vremena sv. Save. Ono se i iz spisa sv. Save i njegovih biografa prepoznaje kao etatiistička ideologija koja je građena prema sličnom ideološkom obrascu koji je karakterističan za srednji vek. Taj se obrazac prepoznaje u organističkoj shemi shvatanja društva i države, a to je monarhijalno-hijerarhijsko ustrojstvo, odnosno to je vid teokratije – ili simfonije – koja podrazumeva primat duhovnog, Crkva i država su u jednosmernom odnosu. Ideal se, takode, jasno vidi – idealna zajednica Crkva je model, tipik manastirski ima ulogu obrasca za uređenje odnosa u ljudskoj zajednici. Po sebi se razume, jedno je idealni obrazac a drugo je realnost i naivno bi bilo misliti da su odnosi među „entitetima“ bili idealni – daleko od toga.“

Stoga, zapaža Đorđević, obnavljanje nečega što se desilo u prošlosti, a što je za nacionalnu svijest je kanonizirano kao ahistorijska istina, je u službi formiranja etničkog identiteta i ideološkog konstrukta. Pri tome nemoguće se vratiti ahistorijskom

kanonu, ‘zlatnom dobu’; u nacionalističkom imaginariju prošlost je u službi sadašnjosti, a nikako da ‘sakralni centar’ u samoj prošlosti okuplja, oblikuje, čuva, ciklično regeneriše, današnju nacionalnu zajednicu.

REPETITIVNI KRUG SAMOZATVARANJA

Obje ove vrste kružne svijesti funkcionišu kroz vlastitu nemogućnost. Zapravo, palanačka kružna svijest počiva na samozatvaranju, samoograničavanju, izoliranju, isključivanju! Njezin ideal je da pomiruje te kružne svijesti u ime nacionalnog identiteta, ujedinjenja, ali one ostaju razdvojene, podijeljene. Zapravo, njih ujedinjuje nemogućnost vlastitog otjelotvorenja. Za palanačku svijest ta dva kruga se ujedinjuju u svojoj suprotnosti izraženoj kroz vječni repetitivni krug, *circolo vizioso*. To je onaj krug, koji se stalno kao samokažnjenički mehanizam identično ponavlja, i čija osnovna karakteristika je zatvaranje, izoliranje, dijeljenje, za razliku od Nietzscheovog ‘vječnog povratka na isto’ u kojem se kroz ponavljanje uspostavljaju razlike, otvorenost, kreativnost (Löwith 1998).

I stoga unutrašnja drama palanačke raspolućenosti može da se izrazi kroz formu cikličnog mehaničkog kruga, *circolo vizioso*, u kojem dominiraju reaktivne snage, a ne one aktivne, o kojima govori Nietzsche. Tu figuru bismo imenovali kao zmiju koja proždire vlastiti rep! Samo sa suprotnim značenjem od ‘Uroborosa’, jer zmija koja grize vlastiti rep unutar mehaničkog, repetitivnog kruga truje samu sebe, nagriža samu sebe, bježi od same sebe, dijeli samu sebe i ujedno se uobličuje u savršeno zatvoreni krug, čija snaga kroz simulakrum simbolizira božansko jedinstvo i povratak naroda samome sebi. Stoga, ona ima sasvim drugo značenje od ‘Uroborosa’, ali ga na određen način imitira. Naime, mitsko značenje ‘Uroborosa’ je regeneracija, obnavljanje, vječnost, besmrtna volja, a u interpretaciji mehaničkog kruga ona je zatvaranje, samonegiranje, ućahurenje, u kojem se samo simulira obnavljanje, regeneracija, vitalizam. Zacijelo, u tom principu samozatvaranja, repetitivnog ponavljanja inscenira se kao jedna neprestana iluzija doživljaj besmrtnosti i otvaranja, te se proždiranje poima kao osnaženje. Isto tako, to samonegiranje ne nestaje u ništavilu brzo i naprasito, ono ima svoju volju, svoj princip samoočuvanja, ono traje, ono se uobličava u ciklično ponavljanje u obliku kruga.

U tom kontekstu, Nietzsche objašnjava u *Genealogiji morala* (1986) kako volja sama u asketskom samoodricanju sebe nikad ne ukida, ona ne iščezava, ne utrne, ne nestaje u ništavilu. Zapravo, kada volja samu sebe negira, ona postaje ‘volja za ništa’. Kao u slučaju mehaničkog kruga oličenog u ‘zmiji koja sama sebe jede’; ona postaje

volja koja samu sebe proždire, ali koja je i dalje volja. Stoga princip mehaničkog kruga, koji počiva na principu identičnog ponavljanja, na principu samozatvaranja, upravo u identičnom ponavljanju simulira obnavljanje, te u samozatvaranju simulira proces otvaranja, kao i proces mesijanskog povratka na ‘zlatnu prošlost’. Tako možemo interpretirati anoreksiju mlade djevojke: nije da ona ne jede ništa, ona jede ono ništa! Dakle, kroz odbacivanje jela, ona simulira jelo kao ono ‘ništa’ sa kojim se obilato hrani. Isto tako, ako jedan mladić, zbog prevelikog neuspjeha tjelesne ljubavi prema djevojci, ode u manastir i počne da obožava bestjelesnu Madonu i da joj se moli, on će svoju svoju tjelesnu želju ka približavanju i otvaranju prema ženskom tijelu mlade djevojke zamijeniti, repetitivno simulirati molitvom, kroz koju se samozatvara. Umjesto tjelesnog zadovoljstva, ponavljajući vječni neuspjeh kroz koji će doživljavati ‘duhovno ujedinjenje i otvaranje’ s božanskom Madonom, s njezinom bestjelesnom transcendencijom. I, ako bi mu se kojim slučajem mlada lijepa djevojka sa svojim tijelom približi, on će je odbiti!

Tako iz smrti premoderne zajednice, na njezinom groblju, nastaje palanački nacionalni identitet. Njegova moć ne funkcionira zbog toga što se uspješno vratio premodernoj zajednici, već upravo zbog neuspjeha. Dakle, palanačka svijest, kao mladić u manastiru, će neprestano doživljavati isti neuspjeh, u kojem vidi uspjeh i ujedinjenje. Stoga u modernom svijetu kontinencije, heterogenosti, mnogostrukosti upravo zbog nestanka ova dva principa kružne svijesti, nastaje druga kružna svijest, repetitivna, samozatvarajuća, samonegirajuća, koja neprestano negira samu sebe, koja sebe dijeli i na taj način doživljava ujedinjenje sa sobom, otvaranje ka samoj sebi – svoju vlastitu besmrtnost. I da naglasimo, taj repetitivni mehanički krug ima svoju volju, on izgrađuje svoj princip na kojem počiva i kroz koji se neprestano, kao kolektivna trauma ponavlja.

Da preciziramo, s jedne strane, iz hrišćansko monoteističke perspektive, koju zastupa Vidović, liturgijski nacionalizmu bi trebao da je u suprotnosti sa kultom heroja i ratništva jer se u njemu očituje paganska mitološka svijest. S druge strane, na primjer, pjesnik Jovan Dučić sklon je apoteozni snažnog nacionalnog tijela, zasnovanog na vitalizmu, snazi, ratništvu slično Homerovim junacima, te kaže:

„...Srpski je seljak stalno verovao i veruje u svoje heroje kao viša bića, onako kako je to verovao paganski grčki čovek za grčke heroje koje je stavljaio između ljudi i bogova. Kosovo je bilo za nas u tom pogledu ono što je Troja bila za helenski svet, Kosovo u caru Lazaru ima svoga Agamemnona kao što ima svoga Ahila u heroju Milošu“ (prema Konstantinović 1969: 186).

Možemo reći da su vrijednosti koje se zasnivaju na hrišćanskom samožrtvovanju i na paganskom junaštvu nekompatibilne, da one jedna drugu isključuju, ali ih palanački nacionalizam neprestano u frankensteinskom tijelu pomiruje. Kao što se kaže da je palanka između sela i grada, zatvorenog i otvorenog, moglo bi se reći da je ona između pagansko-epskog herojstva i evangelističkog žrtvovanja, a zapravo nije jedno ni drugo. Ali problem je u tome što se ni herojstvo ni hrišćansko žrtvovanje ne ostvaruju. Njih se simulira, imitira, zamjenjuje u mehaničkom krugu njihovog neuspjeha, koji se neprestano ponavlja. Taj mehanički krug ima svojstva spektakla u kojem, kako to tvrdi Guy Debord (1999), *privid zamjenjuje stvarnost*. Nije da se toliko palanka oblikuje kroz paganske i nacionalističko-evangelističke nekompatibilne vrijednosti, nju oblikuje princip mehaničkog kruga. U njegovom haotičnom i nestabilnom ponavljanju, palanka se okuplja oko same sebe. Nisu, dakle, prisutne u palanačkoj imagini paganske i hrišćanske vrijednosti u nerazjašnjivom spletu, već je na djelu njihova simulacija, njihovo oponašanje, oživljavanje, koje ostvaruje iluziju njihovog ujedinjenja, spajanja, stopljenosti u kompaktno kolektivno tijelo.

PRIHVATANJE PALANAČKOG SAMOZATVARANJA

Možemo se pitati zašto se insistira na nacionalnoj mitskoj svijesti iako se logika palanačkog mehanizma pokazala poraznom, naročito poslije raspada Jugoslavije i tokom ratova devedesetih godina? Palanačka svijest pruža osjećaj pripadanja, pruža osjećaj da i pored svog materijalnog siromaštva i bijede svako poznaje svoje mjesto u zajednici. Tako je Borislav Mihailović Mihiz, koji je zdušno romantizirao pojam Naroda, na pitanja novinara Slobodana Stojanovića u jednom televizijskom intervjuu šta je to dobro i pozitivno u provinciji i u palanačkom svijetu, odgovorio da ona pruža običnom i malom čovjeku:

„čvrstinu i čestitost patrijahalnog morala, onog od deset zapovesti, snažno porodično osjećanje i svest o odgovornosti za sebe i za svoje i u moralnom i u životnom smislu. Može da mu dā bliskost sa susedima. Dā mu prisno osjećanja prirode, neba, vidika, biljke, životinje. I dā mu još jednu veliku dragocenost: svest da svi oko njega znaju ko je i čije je. Da ga docnije to hrani i greje od velike opasnosti od usamljeničke tuge od gradskog anomiteta. Mislim da je to osjećanje: ko si i čiji si dosta važno...“ (Mihiz 2023)

Ovim stavovima Mihiz je kritikovao Konstatinovićeve *Filozofiju palanake* koja u palanci vidi ‘duh skučenosti’ i ‘strah od nepoznatog’. Period kada je objavljena *Filozofija palanke* (1969) je period kada politika palanačkog nacionalizma nije bila na

vlasti, nego titoistička socijalistička vlast kojoj je Konstatinović bio sklon. Palanački nacionalizam počinje s raspadom socijalizma i Jugoslavije te pojavom nacionalnih lidera, naročito Slobodana Miloševića. Ipak smo mišljenja da ova politika nije imala toliko patinu zavičajne bliskosti, kako je opisuje Mihiz, već je počivala na epsko-herojskom militantnom pokliču, kroz koji se nastojala obnoviti organski kompaktna nacionalna zajednica zasnovana na ratničkim vrijednostima usmjerenim protiv drugih bratskih naroda. A zajedno sa epsko-herojskim narativom religiozne elite su formirale diskurs obnavljanja duhovnih vrijednosti i vraćanja tradiciji preko srednjovjekovne država i njenih vladara koji su mahom sveci.

Ratnički poklič nije doveo ni do kakve nove zajednice, niti do neke pobjede, već do pokolja, ubijanja, ‘humanog preseljenja’. Religiozni duhovni preporod se banalizirao u trivijalno-materijalnoj otimačini vjerskih elita za zemaljsku vlast i moć (Perica 2006). Nikakav povratak na Dušanovo carstvo nije se ostvario, a asketsko-liturgijska duhovnost je više bila isprazna retorika. Zbog toga možemo reći da dva projekta predstavljena kroz dva različita kruga su primjer poraza, iluzije, simulakruma, u koje se ipak neprestano vjeruje.

Da li možemo pronaći razlog za prihvatanje palanačkih vrijednosti radi onih osoba koje je nabrojao Mihiz, vrijednosti koje se opiru urbanoj otuđenosti, modernoj samoći, društvenoj atomizaciji, egoističnom individualizmu, globalnim strategijama kapitalizma koji urušava lokalne identitete i zajednice? Možemo reći da, za razliku od Zapada i njegovog konzumerizma, instant kulture, insistiranja na bezgraničnom užitku... palanka, i pored ekonomske bijede i siromaštva, posjeduje smisao za zajednicu, za tradicionalne vrijednosti koje sve drže na okupu, kao i vjeru u samog Boga? Odgovor: ne posjeduje! Jer niko nije toliko uništio samu zajednicu, porodicu i samu tradiciju više nego nacionalisti. Od devedesetih godina, poslije pada socijalizma, svjedočimo kako se zajednica raspala, kako se porodica urušila, kako se tradicija kroz neke kvazireligijske spektakle izvrgnula ruglu. Moć palanačkog etnonacionalizma nije u tome što ona realizira vrijednosti za koje se zalaže, već upravo što ih ne realizira. Ali te vrijednosti se kao neka kolektivna trauma neprestano ponavljaju, ciklično, mehanički, repetitivno. Nisu ‘nacionalno osviješteni’ vojnici išli u rat da učestvuju u razaranju gradova i protjerivanju stanovništva u Bosni i Hercegovine zbog toga što vjeruju u svoga nacionanog Boga, već upravo što ne vjeruju. I nisu išli u rat da bi sebe žrtvovali za neku veliku ideju, kao što je ona nacionalna, već da bi slobodno mogli pljačkati i uživati u onome što nije dozvoljeno. Opsade gradova u Bosni, zločini i genocid su demaskirali vjeru u nacionalističke vrijednosti. Zacijelo, nije se toliko pokazala banalnost samih nacionalističkih vrijednosti, koliko banalnost vjerovanja u njih!

A zbog čega se te vrijednosti čuvaju u nacionaonom imaginariju, šta ih održava? Održava ih veza između granice i kruga! Svijest o zajednici, koja ima svoje vlastito duhovno središte, održava se upravo kroz isključenje Drugoga, kroz njegovo neprestano izbacivanje. A ko je taj Drugi? Drugi je bratski narod sa kojim se za vrijeme Jugoslavije gradilo ‘bratstvo i jedinstvo’, a sada je između njih ideja bratoubistva. Dakle uspostavljanje granice spram Drugoga stvara se svijest o sebi kao ‘duhovnom centru’. Ali problem je u tome da ta granica dijeli iznutra sopstvenu zajednicu, ona boravi u tome ‘između’, u sopstvenoj raspolućenosti. I zbog tog palanački nacionalizam samoga sebe dijeli, izlaže kolektivnoj traumi, koja se stalno mahanički, kružno ponavlja. Kroz to mehaničko ponavljanje traume stvara se iluzija oslobođanja od nje same!

Palanački nacionalizam se ne opire globalnom kapitalu, naprotiv, on mu pomaže da se uglati. Jer retorika palanačkog nacionalizma ne počiva na nacionalnom zao-kruženju, koje bi se opiralo globalnom imperijalizmu, naprotiv kroz samozatvaranje, samozačahrenje se uspostavlja princip zapadnog egoizma, samo ne toliko na individualnom, već na kolektivnom nivou, a koji je, zapravo, u službi autokolonijalizma. Ukratko, taj repetitivni krug, koji počiva na zatvaranju, izoliranju, kroz koji se navodno štiti ona palanačka kolektivistička bliskost i prisnost o kojoj govori Mihiz, te čuva tradicija i svijest o duhovnim i religijskim vrijednostima, perpetuira proces getoiziranja i izgradnje kolektivne paranoične učahrenosti, koja najbolje služi globalnom kapitalu da vlada nad palanačkim, provincijalnim nacionalizmom.

KRUG BEZ OBRISA

Ideja kruga, kao savršenog oblika, uspostavlja se kao neki univerzalni arhetip, koji može da označava savršenstvo, harmoniju, povezanost svega sa svim. U knjizi Georges Pouleta *Metamorfoze kruga* (1993) govori se kako u zapadnoeuropskoj književnosti se pojavljuje ideja Boga kao savršenog središta, koji uređuje kosmičko dešavanje, i kojem svako želi da se vrati. I tako na samom početku knjige Poulet navodi da je u zapadnoeuropskoj kosmologiji ideja božjeg savršenstva izražena kroz krug, središte, ali krug koji više ne poznaje svoje granice, niti obrise. Upravo palanačka svijest u nastojanju da se vrati, da pronade to središte, da okupi narod u centar, da narod postane izabrani narod, da njegovi preci budu utkani kroz nebesko-liturgijsku narodnu volju, koristi se isključenjem, granicom, rubom. Iako palanački nacionalizam teži da se uspostavi po principa ‘Boga bez obrisa’, unutar nacionalne samodovoljnosti, ona se kristalizira na suprotan način. Zapravo, kroz obrise, granice

se nastoji formirati središte, nastoji se formirati ostrvska nacionalna samodovoljnost, dovršenost i na taj način da se ujedini s Bogom, što se nikad ne ostvaruje. Dakle, osim što ta samodovoljnost izolira, getoizira, omeđava, isključuje, ona počiva na principu vlastitog neujedinjenja!

Za palanku samu to ‘između’ je nejasno, neraznaznatljivo, kao što je zmiji, čiji vlastiti rep je u ustima, nejasna granica između usta i samoga repa. Stoga to ‘između’ nije ni priželjkivani diskontinuitet, niti mnogostruki hibrid, kroz koji bi se promatrala heterogenost vlastitog identiteta, već neizdrživi princip, u kojem se bježanjem od samoga sebe traži izvorno, plemensko sebstvo, a koje se pronalazi jedino kroz nemogućnost pronalaženja, zapravo kroz zmijsko samoproždiranje. Upravo, stoga što palanka teži normi i normiranju ona nastoji da utekne od hibridnosti, promjenjivosti, heterogenosti, razsređenosti...

ISKLJUČENJE KAO OBLIK SAMOOKRUŽENJA

I pošto je ta unutrašnja podijeljenost, to ‘između’, nešto od čega palanka želi da utekne, ona ucrtava granice, podjele, koje isključuju Drugo i drugačije. Taj Drugi za palanku treba da snosi krivicu za vlastito nejedinstvo, za vlastitu raspolućenost, za nemogućnost prihvaćanja sebe. Ali što se isključivanje Drugog sve više uspostavlja, i što se prema njemu iscertavaju granice, to se granice dublje utiskuju u srcu, u temelju nacionalnog palanačkog identiteta. Kroz isključivanje Drugog palanka želi da se ujedini sa samom sobom, da bude harmonična, da se na taj način približi Bogu i da se vrati izgubljenoj plemenskoj svijesti. To se isključivanje Drugog uvijek zapravo ukaže kao zmijsko proždiranje samoga sebe.

Stoga nacionalizam i teži da sebe osvijetli kao žrtvu, da se ispolji u nekoj vrsti ‘besmrtnog Golgote’. Zacijelo, dok isključuje Drugog, dok ga izbacuje, nacionalizam samoga sebe dijeli, utapa se u vlastitom ponoru, samoga sebe izlaže neprestanom procesu samozrtvovanja, on samom sebi inscenira Golgotu – režira spektakl ‘besmrtnog umiranja’. Tragično svojstvo te nacionalne drame, između ostalog, je u tome što se tragički vrhunac katarzične propasti nikad ne ostvaruje. Kao što mitska figura zmije, koja grize vlastiti rep, ne simbolizira proces nestajanja same zmije u vlastitom ugrizu, jer se ona skamenila, i njezino tijelo je postalo mehanički krug koji se stalno oko sebe obrće, umrtvljeno ponavlja, tako se i palanačka imaginacija vrti oko same sebe, ponavlja svoju samozatvorenost i, ujedno, u tome razumije vlastitu besmrtnost.

Zmijsko tijelo, postajući savršeni zaobljeni oblik, postaje zatvor za zmiju samu i ona svoje vlastito proždiranje bezbroj puta ponavlja dok se okreće oko same sebe!

Dakle, proces gríženja vlastitoga repa ne označava proces regeneracije, vječnog kružnog obnavljanja, o kojem govori Eliade kada govori o mitsko-cikličnom kružnom vremenu. Palanački nacionalizam ne raskrinkava samoga sebe kroz nacionalni poraz, ili kroz nacionalnu žrtvu, jer ga on mehanički, kružno ponavlja. Također nacionalno tijelo se ne regenerira, ne pročišćuje, ne vraća svome izvoru, kosmičkom centru, jajastom središtu, jerbo, poraz ili ambis se uglavljuje u bezličnu rutinu mediokritetstva, nepokretnosti, umrtvljenosti, koja se manifestira kao ciklično ponavljanje istoga, kao repetitivno okretanje zmijskog tijela. Mit o nacionalnom junaštvu, svetačkom mučeništvu, maskirajući se u ekstatičnom iskustvu mesijanskog herojstva, vješto prikriva unutrašnju umrtvljenost. Nacionalna sudbina, predstavljena kroz kult ratničkog žrtvovanja i svete patnje, trebala bi da se otjelotvori kao nacionalna volja ka samodeterminaciji, ka nacionalnom samoizboru! Ali taj proces se ne uspostavlja kao neko svjesno prihvaćanje samoga sebe, već upravo kroz isključivanje, izbacivanje svega onoga što ne pripada palanačkoj svijesti.

A što se tiče vjere, ona kao sveto se toliko ne manifestira kao uzvišeno, neodređeno, a istodobno, kao prijeteće, opasno, kako je to govorio Rudolf Otto (2006), već je samo to sveto istopljeno u repetitivnom mehanizmu, koji uvijek bezuspješno nastoji da regenerira tradiciju u kojoj je ucrtano istinsko vjerovanje. Dubina nacionalno-palanačke vjere je u podjeli, u unutrašnjoj granici, u stalnom ponavljanju istog neuspjeha, koje se kroz perverzni proces doživljava kao uspjeh, kao ujedinjenje sa samim sobom, kao proces približavanja Bogu, kao definitivni povratak, kako konačno zao-kruženje kruga.

NORMA KAO VJERA

Zanimljiva je Konstantinovićeve teza kako je neka vrsta ateizma prisutna u samom principu palanke. Naime, osim što palanka traži etničko otjelotvorenje Boga, pa joj je bitniji mit o 'božijem izabranom narodu' i od samog beskonačnog Boga, ona pretpostavlja religiju kao fiksiranu normu, u kojoj se negira svaki mistični pristup Bogu utemeljen na unutrašnjoj samozapitanosti, samotnoj reflektivnosti i pitanjima: ko smo, gdje idemo i čemu težimo? Pitanja koja postavlja pojedinac o tajni unutrašnjeg i vanjskog svemira, kao i problemu vlastitog porijekla, koja se mogu postaviti u labirintu samoće pjesničkog srca, a koja ne traže nedvosmisleni odgovor kroz apsolutnu potvrdljivu istinu zapečaćenu u značenju vjerskog kanona, ili, pak, obrasca, norme, su, štaviše, bogohulna, jer razbijaju, rasklimavaju čvrstu predstavu o normiranom 'iskonu', fundiranom 'temelju', koji su zacementirani u samoj strukturi 'vječne nacionalne tradicije'.

Jedna od glavnih odlika palanke je upravo normativnost, koja ne želi da se suoči s neizvjesnostima, unutrašnjim ambisima, rasulima, agonijama. Filozofiji palanke su bitni normativnost, red, stabilnost, oslonac kako bi se uteklo od neizvjesne samozapitanosti nad božanskim beskrajem. Palanka se ne obraća Bogu u njegovoj beskonačnosti, neodredljivosti u kojoj se prepoznaje beskonačnost i neodredljivost pojedinačnih života i sudbina, već ona nastoji da u vlastitoj samozatvorenosti stvarnost podredi sebi, da se kroz provincijalnu prizmu nametne kao jedini obrazac koji usmjerava pojedinačnu i kolektivnim sudbinu, kao i kretanje historije. Njezina moć nije u tome što ona zaista vlada nad stvarnošću, nad njom se superiorno uzvisuje, već u tome što je kroz plemensko-rodovsku zatvorenost isključuje, negira je i na taj način misli da nad vlada nad njom. Dakle, njezina moć počiva na principu isključenja, negiranja stvarnosti, a tako ona poima i Boga, kao svevažeću normu koja je u konfliktu sa stvarnošću, ustvari, koji je u konfliktu sa svim drugim rodovskim zajednicama osim naše.

Po palanačkom principu samozatvaranja, učahurenja, ustrojen je i sam Bog, kao pokrovitelj samodovoljnog plemenskog jedinstva. Tako se palanačko-nacionalna samodovoljnost i njezina harmoničnost sa samom sobom, u kojoj ona boravi nepromjenjivim identitetom rodovske zajednice, poklapa sa božanskom samodovoljnošću, harmoničnom i skladnom zatvorenošću unutar ograničenog kosmičkog reda, koji počiva na iluziji da je strukturiran prema nepromjenjivoj božanskoj normi, kao stvar ‘po sebi’, ‘kao Platonova vječna ideja’, kako ‘savršen ciklični mehanički krug’:

„Filozofija palanke je normativistička i normativna, nad-lična i ne-lična filozofija, i u tome smislu ona normativnost traži i stvara svuda, pretvarajući se u stvar norme, zatvarajući svaku stvar u čvrste oblike normativnosti, pa i samu religiju“ (Konstantinović 1969: 36).

Zatvaranje svake pojave u čvrste oblike ne počiva na uspješnom procesu zatvaranja, učvršćivanja. Zacijelo, sama nakana da se sve učvrsti, stabilizira, da sve bude na svome mjestu u zatvorenoj rodbinskoj zajednici, je neprestani proces getoiziranja, kroz koji se zapada u konflikt sa samom stvarnošću. Dakle, to nije proces uspješnog povratka na primordijalni rodbinski sklad i harmoniju i stoga se kroz taj konflikt sa samom stvarnošću nastoji stvoriti mit o ‘božanskoj nacionalnoj izabranosti’, o ‘nacionalnoj istorijskoj misiji’, o ‘mesijanskom otjelotvorenju božje volje u nacionalnoj tradiciji’ o ‘nacionalnom harmoničnom ujedinjenju s božanskim iskonom’.

Bog je viđen u očima palanke, ili nacionalne fantazije, u ulozi rodbinskog pretka, svevidećeg oca – začetnika patrijarhalnog plemena i otjelotvoruje se kao nad-ja.

„On je ‘prvi izvor’, ‘svevideći’ i ‘sveznajući’, onaj koji zna a o kojem se ništa ne može znati. On je nad nama, i u tom smislu i iznad naših moći znanja, a naše je da ga sledimo i izražavamo njegovu volju, a ne da pokušavamo da ga saznamo, da se pitamo o njemu, da opštimo sa njim.“
(Konstantinović 1969: 36)

Za Konstantinovića plemensko-nacionalni bog, koji ima svojstva pravednika što kažnjava i nagrađuje, čije postojanje je povezano sa zatvorenom, plemenski limitiranim rodovskom zajednicom, ne poziva na razgovor, ne poziva na slobodno opštenje. Ako i propagira ljubav, ta ljubav je limitirana na plemensko-rodbinsku zajednicu, a koja se često manifestira i kroz kažnjavanje i surovo izbacivanje nečega ‘stranog’ iz vlastitog ‘rodovskog tijela’.

DRUGI KAO DIO SOPSTVENOG IDENTITETA

Bestemeljnost kao jedini mogući temelj božanskog prisustva, kao i sama dvosmislenost koja se očituje u Tajni, Neizrecivom, Nepredstavljivom, koja ne poznaje jednoznačne odgovore, je, također, u suprotnosti sa nacionalnim palanačkim identitetom. Ona vrsta vjerovanja što se manifestira kroz hibridnost, heterogenost, koja ne poznaje definitivne i odijeljene granice – ali koja ipak priznaje postojanje granica u kojima je ucertana mogućnost otvaranja, kao i postojanje norme i koja nije isključiva da negira samu stvarnost – kosi se sa nacionalnom politizacijom religije. Što hoće reći, ako je religija shvaćena kao rodovsko-kolektivna norma koja isključuje Drugoga, a samim tim i Bestemeljnost, Neodredivost, Tajnu, Neizrecivo, Nepredstavljivo, onda ona upada u vlastiti ambis, samu sebe limitira, ograničava, zatvara. A biti otvoren ka Drugome ne znači gubitak vlastitosti, već stalno otvaranje sopstva i pronalaženje u Drugome. Isto tako hibridnost ne znači da su sve granice rasplinute, zamagljene, već da sama vjera može biti putovanje u Neodređeno, Tajanstveno, kroz koje se spoznaju vlastite granice, vlastite mogućnosti.

Palanački nacionalizam ne poznaje ‘dramsku napetost’, o kojoj govori Dževad Karahasan da bi objasnio multietnički i multireligiozni život u Bosni i Hercegovini. Naime, temeljna načela kulturnog identiteta Bosne i Hercegovine za Karahasana (2017: 20) su zasnovana na dramskom, a ne na dijalektičnom modelu:

„Svakome članu dramskoga kulturnog sistema Drugi je potreban kao dokaz vlastitog identiteta jer se vlastita posebnost dokazuje i artikulira u odnosu na posebnosti Drugoga, dok je u dijalektički konstruiranom sistemu Drugi samo prividno Drugi, a zapravo je maskirani Ja,

odnosno u meni sadržani Drugi, budući da su u dijalektičkom sistemu (i dijalektičkome načinu mišljenja) suprotstavljene činjenice zapravo Jedno.“

U tom kontekstu Karahasan ističe: „Otkrivajući drugoga otkrivamo sebe, upoznavajući drugoga prepoznajemo sebe“ (Ibid. 23)

Da dodamo i ovo, Drugoga prepoznajemo u samima sebi, i taj Drugi nije samo opozicija i suprotnost naspram nas, on je stalni proces ‘postojanja’. Riječju, u multietničnom životu Bosne i Hercegovine ne dominira dijalektička sinteza koja bi stopila sve razlike unutar jednog obrasca, također, ne dominira suprotnost, u kojoj se Drugi u svojoj drugosti zatvara u sopstveni identitet i omogućava da se sopstveni identitet promatra kao odjelita i jasna razlika spram nečega što stoji nasuprot; niti počiva da postmodernoj rasutosti, nomadskom kretanju, u kojem se razbijaju sve granice. Odnos spram Drugoga počiva na granici, ali koja je fluidna, koja se stalno preobražava i u kojoj se Drugi prepoznaje u samome sebi. Postojanje Drugoga ne znači da postoji prvo solidarnost sa vlastitom kulturnom nacionalnom zajednicom, pa tek onda s drugom kulturnom zajednicom, naprotiv, postoji jedinstvena zajednica kulturnog života Bosne i Hercegovine, koja počiva na principu diobe, ne sinteze, niti odjelitih granica (Musabegović 1995). To znači da je identitet fluidan, promjenjiv, ali on, isto tako, sadržava nešto stalno, u svojoj hibridnosti (do)nosi nešto vječno i trajno.

ZAKLJUČAK

Na početku smo naveli da nacionalizam počiva na Janusovom duplom licu: jedno okrenuto ka budućnosti, drugo ka prošlosti, kao i da u nacionalizmu granica između jednog i drugog lica nije jasna, kao ni granica između grada i sela, između zatvorenosti i otvorenosti u duhu palanačkog nacionalizma. Ali drama samoga duha palanačkog nacionalizma je u tome što on traži normu, traži oslonac, zaokruženi kosmički red kroz koji bi sve razlike i mnogostrukosti nestale. Najbolji oblik da se izrazi zaokruženost palanačkog identiteta je krug sa svojim središtem kao jedan od najsavršeniji oblika u kosmosu kroz koji je često u historiji civilizacije bio prikazan sam Bog. Palanka bi željela da se harmonično i skladno vrati u iskonski božansko-majčinski krug, duhovni centar. Ali, realnost palanke je upravo u samoj agoniji nemogućeg povratka na izvorno središte. I stoga realnost palanke je učmalost, tromost, provincijalizam, samozatvaranje. Paradoks je u tome što se upravo samozatvaranje, učahurenje poima kao savršeni krug, središte, centar u kojem nema nikakve tajne, u kojem nema neizvjesnosti, unutrašnjih kontradiktornih procesa, u kojem se ne obraća Drugome da bi

se spoznao vlastiti identitet. Palanka, limitirajući samu sebe, ujedno limitira i pristup Bogu, on se zatvara u određene rodovske međe. Palanka poimajući Boga kao normu, kao zatvoreni rodovski identitet, više bježi od njega, nego što mu se može približiti.

LITERATURA:

1. Chevalier, Jean, Alain Gheerbrant (2004), *Rečnik simbola*, Kiša, Novi Sad
2. Čolović, Ivan (2023), *Intervju s Ivanom Čolovićem: Dobre knjige dovode u sumnju velike istine* <https://polis.ba/intervju-s-ivanom-colovicem-dobre-knjige-dovode-u-sumnju-velike-istine/> 27. 02. 2023.
3. Čolović, Ivan (2000), *Politika simbola*, XX vek, Beograd
4. Čolović, Ivan (2000), *Bordel ratnika*, XX vek, Beograd
5. Debord, Guy (1999), *Društvo spektakla*, Arkzin, Zagreb
6. Đorđević, Mirko (2010), *Kišobran patrijaha Pavla – kritika palanačkog uma*, Peščanik, Beograd
7. Đorđević, Mirko (2015), *Negativna svetosavska paralipomena*, VPA, Novi Sad
8. Ekmečić, Milodrag (1989), *Stvaranje Jugoslavije 1790 – 1918. I,II*, Prosveta, Beograd
9. Hobsbawm, Eric, Terence Ranger (2011), *Izmišljanje tradicije*, XX vek, Beograd
10. Karahasan, Dževad (2017), *Sarajevo: četiri godišnja doba*, Connectum, Sarajevo
11. Kojeve, Alexandre (1990), *Kako čitati Hegela*, Veselin Masleša, Sarajevo
12. Konstatinović, Radomir (1969), *Filozofija palanke*, Treći program, Beograd
13. Löwith, Karl (1998), *Nietzsche e l'eternoritorno*, Editori Laterza, Bari
14. Malešević, Siniša (2021), *Zašto je nacionalizam tako moćan*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb
15. Mihailović, Borislav Mihiz (2023), *O Mihizu*, *Fondacija Slobodan Stojanović*, https://www.youtube.com/watch?v=t7SBUejM__ć&t=1872s 23. 02. 2023.
16. Musabegović, Sadudin (1995), *Karta i teritorija*, Međunarodni centar za mir, Sarajevo
17. Musabegović, Senadin (2009), *Rat – konstitucija totalitarnog tijela*, Svjetlost, Sarajevo
18. Musabegović, Senadin (2019), *Umiruće tijelo politike*, Buybook, Sarajevo
19. Nietzsche, Friedrich (1983) *Rođenje tragedije*, Zora, Zagreb
20. Nietzsche, Friedrich (1986), *Genealogija moralna*, Grafos, Beograd
21. Otto, Rudolf (2006), *Sveto*, SCARABEUS, Zagreb
22. Perica, Vjekoslav (2006), *Balkanski idoli I, II*, XX vek, Beograd

23. Poulet, Georges (1993), *Matamorfoze kruga*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci
24. Schwarzmantel, John (1998), *The Age of Ideology*, New York University Press, New York
25. Taubes, Jacob (2009), *Zapadna eshatologija*, Antibarbarus, Zagreb
26. Vidović, Žarko (2023), *Apokalipsa Vladike Danila* <https://gorasavina.com/wp-content/uploads/2022/03/zarko-vidovic-apokalipsa-vladike-danila.pdf> 23. 02. 2023.
27. Vidović, Žarko (1989), *Ogledi o duhovnom iskustvu*, Sfairios, Beograd
28. Žanić, Ivo (1998), *Prevarena povijest*, Durieux, Zagreb

CLOSED CIRCLE – THE IDEAL OF NATIONALISM IN A PALANKA

Summary:

By applying the figure of a closed circle, the paper aims to interpret the phenomenon of palanka, elaborated by Radomir Konstatinovic in his book titled *Philosophy of Palanka*. One of the main goals of the nationalism of palanka is achieving completeness, inhibition, and rooting itself in the reality of an island/isolation, thus emphasizing uniqueness, chosen, and perfect nature. Through the prism of the Bible, it is often believed that a nation, chosen by God, should be the one to transfer the message to the rest of humanity. The God-chosen nature could refer to the fact the nation is bearing a universal, messianic message aimed at humanity in total - but it could also mean that the nation, perfect as it is, should not mingle with other nations, but live its circular reality of an island. Konstatinovic points out that a palanka is always somewhere between openness and inhibition, between city and country life. This does not imply that palanka does know its borders so that it could open up - but that it prefers distance, reservation, and residing in its perfection of a closed circle. Relying on the circle - this paper not only provides a new angle for reading the *Philosophy of Palanka*, but also strives to obtain new insight into the nationalism of palanka.

Key words: palanka; nationalism; circle; Radomir Konstatinovic

Adresa autora

Author's address

Senadin Musabegović

Univerzitet u Sarajevu

Filozofski fakultet

senomusa@yahoo.com